

Terminológia

AZ INFORMATIKA SZAKNYELVÉNEK RENDEZÉSE (Előszó a terminológia rovathoz)

Vajda Erik

Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ

Bevezető
helyett

Kérjük olvasóinkat, hogy olvassák el figyelmesen és próbálják megérteni a következő mondatokat! Akár sikerül, akár nem, keressék bennük a hibát!

a/ "... az Információnál azt mondták, hogy Önöknél kaphatunk információt ..."; "... az információ olyan tevékenység, amely információkat szolgáltat a vezetőknek és a szakembereknek, és ezzel megkönnyíti információjukat...";

b/ "... a reportok és kutatási jelentések mikrofilmlapokon vagy diamikrokártyákon állnak rendelkezésre..."

c/ "... e discon realizált random-rendszerek file-strukturája megközelítheti a feladat optimumát..."

d/ "... a visszanyitás egyben ormig, stencil és rota uton sokszorosítható is..."

e/ "... a témafigyelésre szelektív információszolgáltatást alapoztunk..."

f/ "... az eredeti fiche-en vagy hard-copy-n szerezhetők be, deposite accountról..."

g/ "... a deskriptorok között generikus, asszociatív, preferenciális és permutációs relációk strukturáját határozhatjuk meg..."

h/ "... az információk visszakeresésére elektronikus rendszereket, automatikus adatfeldolgozó berendezéseket és számítógépeket vesznek igénybe..."

i/ "... az anyagot többször futtatják..."; "... az elemzés célkitűzését az anyag körülhatárolása követi..."

A fenti mondatokat önkényesen válogattuk össze vásárokon, kiállításokon, konferenciákon elhangzott beszélgetésekből vagy felszólalásokból; ügyrendekből és vizsgadolgozatokból; prospektusokból és cikkekből, mégpedig a forrás megjelölése nélkül és egyes esetekben nem is pontosan idézve az eredetit, hanem mintegy "sűritve" a hibákat. Ezt - sajnos - nem azért tettük, mintha nem lehetne a források pontos megadásával is hasonló "szaknyelven" elhangzott, illetve megírt mondatokat idézni. Célunk azonban nem a "vétkesek" pellengérré állítása volt, hanem az, hogy e néhány mondatban tükrözzük, mint cseppben a tenger, szaknyelvünk rózsásnak nem mondható helyzetét. Ez a helyzet - tulzások nélkül és megadván a tiszteletet a mindenkori dicséretes kivételnek - azzal jellemezhető, hogy nem értjük meg egymást. Nem értjük me egymást, mert az a nyelv, amelyet szakmai munkánkban használunk, illetve az a mód, ahogy a nyelvet használjuk

- nem szabatos,
- nem magyaros,
- időnként tolvajnyelvi "magaslatokba" emelkedik,
- gyakran durván sérti a magyar helyesírást, mondattan és stílus elemi szabályait stb.

A bevezetőben ilyen formán megrajzolt kép természetesen sötétebb, mint a valóságé, hiszen arra szolgál, hogy olvasóink figyelmét ráirányítsa szaknyelvünk égető kérdéseire. Ez a jószándéku torzítás azonban nem változtat azon, hogy szaknyelvünk valóságos helyzete is megköveteli, saját érdekünkben, mindnyájunk saját hozzájárulását e szaknyelv rendezéséhez és "tisztántartásához".

Nehézségeink
forrásai

"A terminológia rendkívül dinamikus gyűjtőfogalom. Alap kifejezéseiben általában statikus ugyan, és ezzel a statikájával járult hozzá a vonatkozó tudományok megalapozásához.

Részletes és járulékos kifejezései azonban általában egyetlen tudományok területén sem lezártak, mert a tudományág fejlődésével párhuzamosan folyamatosan kiegészülnek, bővülnek" - írja POLZOVICS Iván, a terminológia rendezésével foglalkozó cikkében /1/.

Nehézségeink két jelentős forrása éppen az itt említett statika és dinamika. A terminológia statikus, állandósult volta elvileg e nehézségek ellen hatna. A gyakorlatban azonban számos olyan szakkifejezés /terminus/, amely szakterületünk terminológiájának kialakulásakor helyesírelhető volt, az idők folyamán új megvilágításba került, a hozzájuk csatlakozó újabb terminusok "családjában" más értelmet nyert vagy kellene, hogy nyerjen. Ilyen esetekben ezek a "meghonosított" fogalmak is ártanak szaknyelvünk egyértelműségének, áttekinthetőségének és tisztaságának. Ehhez még hozzájárul, hogy sajnálatos módon "statikus", sőt "szabványosított" váltak olyan szakkifejezések is, amelyek már megállapításukkor sem voltak helytállóak és ezért fokozottan kerültek ellentétbe a fejlődéssel.

Hadd utaljunk már itt pl. az osztályozás elméletében és gyakorlatában burjánzó "szakozás", "szakrendszer", "szakszám" stb. kifejezésekre. Ezek a kifejezések, amelyeknek "ósszülője" a könyvtári szak-katalógus, egyértelműen tévesek, hiszen az információk tartalmi leírása nemcsak szakterületi hovatartozandóságuk, sőt nem is csak szakmai tartalmuk szerint írja le /későbbi kereshetőségük érdekében/ az információkat, hanem még számos más szempont /fazetta, metszet/ szerint is, mint amilyen pl. az idő, a tér, a funkció, a forma, stb. Nyilvánvaló, hogy a "Magyarország", "1972", vagy a "kézikönyv" fogalmak nem szakterületet jelentenek és az a tevékenység, amely az információkat ezek szerint a jellemzőik szerint is leírja, nem szakozás, hanem osztályozás, vagy - ha úgy tetszik - indexelés, vagy éppenséggel információkereső nyelven történő leírás.

Az említett "statikánál", vagyis a már eleve helytelen, illetve helytelemmé, esetleg vitathatóvá vált fogalmak megállapodottságánál sokkal bővebb forrása azonban szaknyelvünk nehézségeinek a fenti idézetben szintén említett dinamika. Minden gyors ütemben fejlődő ismeretág vagy tudományszak szembe találkozik a gyors fejlődés egyenes következményeként fellépő terminológiai nehézségekkel. Az pedig, hogy szakterületünk a tudományos tájékoztatás, illetve annak elmélete, az - egyébként szintén vitatott terminus szerinti - informatika a gyors ütemben fejlődő ismeretágak és gyakorlati tevékenységek körébe tartozik, nem vitatható. Ennek következtében napról napra új fogalmak jönnek létre. Új fogalmakat hoz létre a szakterületünkön is rohamos ütemű műszaki fejlődés, de az elmélet, a rendszerek és a módszerek fejlődése is, nem is szólva a kialakuló különböző iskolákról. A kialakuló új fogalmak megnevezéseit szuverén módon határozzák meg az egyes szerzők, sőt - ami még súlyosabb következménnyel jár - az új eljárásokkal, vagy éppenséggel technikai eszközökkel foglalkozó gyártók és kereskedők is. Így természetes, hogy új szakkifejezéseink nem valamely rendszeres, sőt rendszerező és a kialakuló szakkifejezéseket értelmileg egymáshoz kapcsoló munka eredményeként jönnek létre, hanem egymástól függetlenül keletkeznek és összefüggéseik megkeresése, sőt értelmezésük is nehézségeket támaszt. Ennek a gyors ütemű fejlődésnek egyik sajátossága azonban még külön is szót érdemel.

Szaknyelvünk
"környezet-
szennyeződése"

A környezetszennyeződés sajnálatosan divattossá vált fogalma nagymértékben alkalmazható szaknyelvünk problémáinak vizsgálatánál is. A tájékoztatási tevékenység ugyanis jellegénél fogva számos rokon- és segédtevékenységgel kapcsolódik. Ezek a tevékenységek adott esetekben

saját kialakult tudományzakkal, más esetekben kialakult gyakorlati terminológiával "rendelkeznek", ismét más esetekben maguk is ugyanolyan nehézségekkel küzdenek saját szaknyelvük rendezésében, mint a mi szakterületünk. Felsorolásukra itt nincs mód, ehelyett POLZOVICS Iván idézett cikkére utalunk és kiemeljük mintegy "mutatóba" a könyvkiadást és könyvkereskedelmet, a piackutatást, a tudományos és műszaki propagandát mint határterületeket /"rokontudományokat"/, a rendszerszervezést és a számítástechnikát, mint határterületet és egyben

a mi tevékenységünk "segédeszközét", vagy - végül, de nem utolsósorban - az olyan technikai eljárásokat, mint a reprográfia, az audiovizuális technika stb.

Mindezek a tudományszakok és tevékenységi ágak gazdagítják a tájékoztatást. Ugyanakkor terminológiai szempontból számos nehézséget támasztanak, elsősorban az alábbi gyakorlati okokból:

- a tájékoztatás területén tevékenykedők még olyan mértékben sem vállalkozhatnak egy "idegen" szakterület szaknyelvének rendezésére, mint a sajátukéra;

- a tájékoztatás szaknyelvével "élők", tehát a szerzők, az olvasók, az előadók, a tanulók, a szakma gyakorlati munkásai stb. általában nem szakemberei e területeknek, és így idegen nyelvű források esetében különösen, de magyar nyelvű források esetében is tehetetlenül veszik át az esetleg zavaros vagy ellentmondó terminusokat, illetve jószándékuán, de hibásan alkotnak meg saját szakterületünkre beszívárgó kifejezéseket;

- külön pszichológiai, sőt szociológiai vizsgálatot igényelne, de ettől függetlenül tény, hogy - jóllehet korántsem a legkiválóbb tudósok vagy kutatók, de annál inkább a középszerű vagy gyenge munkatársak - egy-egy ilyen szakterület képviselői többnyire azzal igyekeznek "elképráztatni" a másik szakterület járátlan munkatársait, hogy szakmájuk valóságos bonyolultságát tolvajnyelvi jellegű "szaknyelvvel" fokozzák. Különösen feltűnő e jelenség a számítástechnika területén, ahol ehhez a pszichológiai jelenséghez még hozzájárul a szakterület nyelvének rendkívüli "elidegenedése" - ez esetben a szó szoros értelmében.

Azt jelenthetik-e azonban ezek a nehézségek, hogy szaknyelvünk rendezése során passzívan tudomásul kell vennünk az említett "környezetszennyeződést"? POLZOVICS Iván határozottan amellett foglal állást, hogy a szakterület terminológiai rendezése nem tekintheti feladatának a rokonterületek, különösképpen pedig a segédtevékenységek terminológiájának rendezését. Ez az álláspont elméletileg nehezen vitatható. Mégis, már a terminológiai szótárak és terminológiai szabványok esetében is bizonyos engedményt kell tenni a gyakorlati felhasználók, vagyis a szaknyelvünkkel élők érdekében. Még ennél is nagyobb mértékben kell azonban foglalkoznunk a rokon- és segédtevékenységek szaknyelvünk területére behatoló terminusaival gyakorlati terminológiai munkánk során, tehát a fordítói munkában, a folyóiratok és egyéb kiadványok szerkesztése közben és - mindezek segítségéeként - e terminológiai rovaton belül.

A félreértések elkerülése végett szeretném hangsúlyozni, hogy itt nem az a cél, hogy a tudományos tájékoztatás szakemberei szabványosítsák pl. a számítástechnika terminológiáját; annál inkább cél azonban, hogy elsajátítsák és helyesen alkalmazzák e rokon- és segédterületek már szabványosított terminológiáját, ne vegyék át a tolvajnyelvi kifejezéseket, ha pedig valamely fogalomnak még nincs hazai körülmények között szabványosított terminusa, akkor egyértelműen egyezzenek meg a határterületi fogalom saját szakterületünkön alkalmazandó kifejezési módjáról.

Ilyen okokból és ilyen értelemben tekintjük terminológiai munkánk részének a rokon- és segédtevékenységek "behatoló" terminológiájának rendezését a további "környezetszennyeződés" megakadályozására.

Szaknyelvünk
jellegzetes
hibái

A nehézségek vázlatos bemutatása és forrásaink áttekintése után röviden foglalkozunk kell a leggyakrabban előforduló, csoportosítható hibák jellemzésével.

Bármilyen csábító feladat lenne az összes gyakran előforduló hibák csoportosított felsorolása, különösképpen pedig bőséges példaanyag szolgáltatása, illetve a vitatható kérdések bemutatása, e keretekben erre nem vállalkozhatunk. Ezért csak a legfontosabb "hibatípusok" és "tipushibák" felsorolására szorítkozunk, példaként elsősorban a bevezetőben felsorolt önkényes "idézet-mondatokra" hivatkozva, betűjelük megadásával.

Azonos és
rokonértelmű
kifejezések,
többértelműség

Önmagában még nem lenne kárhóztatható az a jelenség, hogy ugyanannak a fogalomnak kifejezésére, jellemzésére a szaknyelv különböző szavakat, szóösszetételeket használ, hiszen a szaknyelv szótára nem osztályozó rendszer, nem tezaurusz, tehát nem is lehet követelménye a teljes egyértelműség. A sokrétű kifejezésmód még alkalmas is a stílus színesítésére. Veszélyessé válik azonban ez a sokszínűség, amikor olyan fogalmak megjelölésére használunk különböző terminusokat, amelyek tényleges jelentésével a felhasználók széles köre, de még a tájékoztatási szakemberek többsége sincs egyértelműen tisztában. Hasonlóképpen veszélyeket rejt a szinonimák és kvázi-szinonimák használata akkor, ha ezek egyikének-másikának többféle jelentése van, tehát az egyértelmű kifejezés mellett párhuzamosan olyan más kifejezést is használunk ebben az értelemben, ami mást is kifejez. Csak tovább növekszik a zürzavar a tudományos vagy legalábbis szakmai pontossággal megfogalmazott terminusok és márkanev jellegű, tolvajnyelvi, idegen nyelvű vagy éppenséggel rövidítésből "kinőtt" azonos, esetleg rokonértelmű kifejezések párhuzamos használata esetén. A felsorolt példák közül a b/, h/ és - bizonyos mértékig - a d/ és e/ alatti példák egyaránt erre a terminológiai hibára utalnak.

E nyelvi és szaknyelvi nehézségek másik oldala a többértelmű kifejezések használata. Ennek elsődleges és jellegzetes példáit az a/ alatt idézett mondatok adják, amelyek éppen egyik legfontosabb és egyben legnagyobb nehézségeket támasztó kifejezésünk, az információ sokrétű jelentéstartalmát példázzák; a másik ilyen értelemben is nehézségekre utaló példa az e/ alatti. Az utóbbi esetben tulajdonkép-

pen szinonimákat /témafigyelés és szelektív információszolgáltatás/ kapcsol egymás mellé az idézett beszámoló, de a "témafigyelés" kifejezés többértelműsége miatt nem azonos értelemben. A hazai szóhasználat, sőt a hazai szabványos terminológia szerint ugyanis a témafigyelés nem a szelektív információszolgáltatás egyik munkaművelete, amelyek során "figyelik a témát", vagyis kiválogatják a szolgáltatandó közleményeket, hanem - a szelektív információszolgáltatás szinonimájaként - a teljes szolgáltatás összes munkafolyamatait és termékét egyaránt jelöli.

A többértelműség /akárcsak a szinonimák és kvázi-szinonimák/ kiküszöbölhetetlen. Ennek fő oka az, hogy a mi szakterületünkön meghatározott értelmű kifejezések más szakterületeken, köztük rokon- és ségedterületeinken egészen más értelműek. Így van ez az információ szó nál is. Mindenképpen terminológiai feladatunk azonban, hogy legalább saját szakterületünkön tisztázzuk a terminus jelentését, és ha e szakterületen belül is fennáll a többértelműség, akkor különböző jelentéseit. Így, ha szakterületünkön legalább annyit elérünk, hogy az információt tájékoztatási tevékenység értelmében nem információnak, hanem tájékoztatásnak hívjuk, akkor már előreléptünk. Mondani sem kell, hogy mindezen nehézségek szinte végtelen száma példával lennének alátámaszthatók, és éppen ezért kiküszöbölésük vagy enyhítésük igen nagy és rendszeres munkát igényel.

Tartalmi pontatlanság, pongyola fogalmazás

Szaknyelvünk talán legsúlyosabb - természetesen az előbbi és a továbbiakban említendő hibákkal szorosan kapcsolódó - betegsége a tartalmilag félrevezető terminusok használata és a pongyola megfogalmazás. Ilyen terminusok jelentkezésének okai igen sokrétűek, szinte minden esetben külön "nyomozást" igényelnek.

Példáink között ilyen pontatlansággal, illetve pongyolasággal van dolgunk a d/ alatti példa első kifejezésénél /visszanagyítás/, illetve az i/ alatti példában. Hasonlóképpen említhetnénk azonban a már idézett "szakozás - szakrendszer - szakszám" fogalom-családot, vagy pl. a "katalogizálás" kifejezés cimleírás értelmében történő használatát.

Az a tény, hogy e pontatlanság "származása" a "visszanagyítás"-nál idegen nyelvi /amikor is a magyar terminus megfogalmazásánál az egész világon használt összes kifejezés közül a leginkább helytelen és logikátlan német "Rückvergrößerung"-ot vették alapul, hiszen a nagyítás nem mindig az eredeti méretre "megy vissza"/, míg a többi esetekben elsősorban a pontos megfogalmazástól való irtózás, vagy bizonyos elméleti téveszmék "igazolása" vezet a pontatlan terminológiához, semmit sem változtat azon, hogy mindent meg kell tennünk e tartalmilag helytelen kifejezések, illetve a pongyola, félreérthető szóhasználat kiküszöbölésére.

"Elidegenedés"

Ez esetben nem az elidegenedés divatos fogalmáról, hanem az idegen kifejezések tultengéséről van szó. Ennek a tultengésnek elrettentő /és ez esetben nem is sűrített/ példái a c/, f/ és g/ alatti idézetek.

A félreértések elkerülése végett szeretnénk hangsúlyozni, hogy korántsem valamilyen - elszigetelődési veszélyeket magában rejtő - erőszakos magyarítást tartunk szükségesnek, vagyis egyáltalán nem helytelenítjük a világszerte elterjedt egyértelmű, tartalmukat jól kifejező idegen nyelvű terminusok használatát, különösen akkor, ha ezek görög vagy latin eredetűek, és így közel is állnak a magyar nyelvben polgárjogot nyert idegen szavakhoz. Mégsem igazolhatja semmi azt, hogy mágneslemez helyett disc-ről, közvetlen hozzáférést biztosító rendszer helyett Random-rendszerről és file-szerkezet /vagy éppenséggel az adattár szerkezete/ helyett file-strukturáról beszéljünk, amint a deszkriptorok közötti értelmi összefüggések esetében is egyértelműbb és célravezetőbb generikus összefüggés helyett nem-faj összefüggésről és a többi típusú összefüggések esetében is ezek magyar nyelvű megnevezéséről szólni. Az idegen nyelvű kifejezések halmozása és következtelen használata vezet többek között az említett, pöffeszkedő tolvajnyelvek kialakulására és a szakmai zsargonnak a szaktudással való igen elterjedt, de annál helytelenebb azonosítására. Ebből adódóan édes testvére az előbbieken említett pongyolaságnak, és különösen súlyos következményekkel jár akkor, ha az idegen nyelvű kifejezést a vele azonos jelentésű vagy közel azonos jelentésű, helyesen megfogalmazott magyar terminus helyett vagy mellett használják.

**Márkanévek,
rövidítések**

Jellegzetes terminológiai hiba, hogy valamely eljárás vagy eszköz kereskedelmi márkája terminussá válik. A mi szaknyelvünkben ezt a jelenséget egyaránt megfigyelhetjük a tájékoztatósi technikában és a tájékoztatás műfajainak esetében. Kivételes esetekben /különösen tájékoztatósi műfajoknál/ ez indokolt lehet, ha a "márkanév" hazai eredetű, vagy legalábbis itt-hon széles körben és egyértelműen elterjedt, különösen pedig, ha tartalmilag jól kifejezi a megfelelő fogalmat. Ez volt a helyzet a már említett "témafigyelés" terminusnál /eredetileg az OMKDK "márkanéve"/, többé-kevésbé hasonló a helyzet a szintén dokumentációs közreadási műfajt jelentő "témadokumentációnál" /bár itt már nem egyértelmű a hazai szóhasználat és legalábbis tisztázásra szorul/, viszont semmiképpen sem fogadható el ez a megoldás a "műszaki információk" esetében, ami szintén az OMKDK "márkanéve" a válogatott tematikus szakirodalom tömörített fordításait közreadó, időszakos szolgáltatás megjelölésére. Ennek a szolgáltatásnak a magyar "szakkifejezése" ugyanúgy nem fejezi ki a lényegét, mint a Szovjetunióban ugyanezen műfaj jellemzésére használt "Ekszpreszsz Informacija" terminus. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy korántsem csak ez a szolgáltatás nyújt műszaki információt, amint hogy az sem, hogy egyáltalán nem ez a doku-

mentáció leggyorsabb, "expressz" szóval jellemezhető szolgáltatása. A bevezetőben említett példák közül ilyen összefüggésben hivatkozunk a b/ alatti példára, ami egyben utal is arra, hogy a reprográfia különösen kedvelt területe a márkanevek terminusként való használatának.

A márkanevek alkalmazása gyakran fogalomzavarra is vezet. Ki ne ismerné pl. a "xerox" kifejezést, amit elterjedten használnak az elektrosztatikus másolás vagy elektrosztatikus másolat fogalmának megjelölésére. Ebből adódóan azután xerox-nak hívják azokat az elektrosztatikus másolatokat vagy másolási eljárásokat is, amelyek technológiájukban eltérnek a szelénlemez vagy szeléndob információhordozót alkalmazó xerox-eljárástól, és félvezető réteggel ellátott speciális másolópapirokat alkalmaznak. Vagy hadd utaljunk - példákra hivatkozva - arra, hogy e márkanev-megjelölések el is öregednek. A legritkábban használatos Magyarországon a szeszes sokszorosítógépek közül az Ormig-gyártmányú gép. Vagy - elnézést a rossz tréfiáért - a Rotaprint-cégtől, mint keresztszülőktől "rota" nevet nyert irodai ofszet-sokszorosítás nevét nem változtattuk meg "roma" sokszorosításra, holott hazánkban ma már sokkal elterjedtebbek a csehszlovák gyártmányú Romayor sokszorosítógépek, mint a Rotaprint-cég gyártmányai. Végül hadd említsük meg, hogy könyvtárosaink többsége, sőt még könyvtári terminológiai szabványunk is /2/ kizárólagosan vagy főként "kardex"-nek nevezi a beérkező időszakos kiadványok nyilvántartását, sőt "kardexelés"-nek az ezzel végzett munkát, jöllehet a kardex csupán márkaneve a helyesen zsindelyes kartotéknak nevezett szervezéstechnikai eszköznek, és ezt az eszközt még számos más célra használják, nem is szólva arról, hogy a beérkező folyóiratokról is még számos egyéb technikai megoldással vezethetjük nyilvántartásainkat.

A rövidítések hasonló nehézségeket okoznak, mint a márkanevek. Önmagában egyáltalán nem káros /bármennyire fáj is időnként a szívünk nyelvünk rövidítés-nyelvvé változását látva/ a betűszók és más rövidítések szakkifejezésként való alkalmazása. Így pl. széles körben elterjedt és aligha kárhatható az eredeti formájában és nyelvén jelentését jól kifejező KWIO-index kifejezés. Annál inkább elítélendő minden ilyen betűszó szakkifejezéssé történő kikiáltása, aminek következtében - az adott témakörnél maradván - már mintegy 4-5 elnevezéssel jelent meg szakirodalmunkban ugyanannak az indextipusnak leírása, legutóbb - alighanem a megfelelő programcsomag /és nem package/ szélesebb körű alkalmazása révén - CHAIN néven. Az már csak természetes, hogy az ilyen rövidítés-márkanév rögtön azzal az igénnyel lép fel, hogy rendszernek, sőt szakszervezetnek nevezzék. Terminológiai munkánk során ettől függetlenül is arra kell törekednünk, hogy szakkifejezésként csak kivételes esetben és akkor is lehetőség szerint magyar szavakból képzett rövidítést fogadjunk el.

Szóképzési,
szóhasználati,
helyesírási
hibák

Gyakran a dicséretes szándék vezet olyan terminológiai hibákra, amelyek már nem első-sorban a szaknyelvet, tehát nem egymás megértését, hanem a magyar nyelvet, következképpen a tájékoztatási szakemberek és a nagyközönség megértését veszélyeztetik.

E hibák forrása gyakran az, hogy nem bizunk eléggé nyelvünk közismert szavainak és kifejezéseinek tartalmasságában vagy rugalmas alkalmazhatóságában. Ezért beszélünk azután az adatfeldolgozó berendezések "kiíró szerkezetéről", írószerkezet helyett; a könyvtáros által a katalógusban /vagy a katalógusba?/ végzett "behasonlítás"-ról, a katalógussal való összehasonlítás vagy összevetés helyett, vagy épenséggel /bár e kifejezés körül már sok vita folyt és folyik majd a jövőben is/ "információ-visszakeresés"-ről, sőt "információvisszakeresés"-ről, információkeresés helyett /ugyanis nyilvánvaló, hogy ha valamely általunk vagy más által létrehozott információkereső rendszerben végzünk keresést, akkor az információkat "vissza"-keressük, hiszen "mi tettük oda", tehát az elterjedt kifejezés feleslegesen szöszaporító/.

Más esetben nem a létrehozott műszó sérti nyelvünk szabályait vagy szokásait, hanem annak használata.

Szinte mulatságos félreértésekre vezet pl. az az elharapódzott gyakorlat, hogy /általában másolásról szólva/ eredeti dokumentumok helyett "eredetik"-ről beszélünk. Így e sorok írója már hallotta, amikor valaki "hamis eredetiktől" beszélt. Ismét más esetekben a szóhasználat /sajnos ez esetben a hivatalos, szabványosított szóhasználat/ bizalmatlan egyes, korábban kialakult szaknyelvi kifejezésekkel szemben. E hiba következtében a könyvtáros hazánk egyetlen olyan készletkezelője, aki a beérkező dokumentumokat nem készletbe /esetleg készletre/ veszi, nem is nyilvántartásba vagy akár állományba veszi, hanem leltározza, amikor pedig ténylegesen leltárooz vagy rovancsol, akkor "állományellenőrzést végez". Bizony nem csoda, hogy a főkönyvelő nem érti meg a számára idegen nyelven beszélő könyvtárost.

Vég nélkül sorolhatnánk a szakirodalmunkban is elkövetett helyesírási hibákat. Ezeket a hibákat elsősorban az egybeírás-különírás szabályai ellen vétve követjük el, amire már utaltunk az "információ-visszakeresés"-ről szólva. Nem sokkal ritkábbak azonban az indokolatlan vagy indokolatlanul átvett idegen szavak helyesírásbeli következetlenségei sem. E következetlenség pl. hatékonyan /vajon miért nem hatásosan?/ fokozza a zavart azzal, hogy az "elektronikus számítógép", "elektronikus adatfeldolgozó berendezés", "elektronikus számológép", "számítógép" szakkifejezések szinonimaként használt kedves családjának tagjai közé sorolja a "komputer" szó mellett a "computer"-t, sőt a "kompjuter"-t is.

A terminológia rendezése

Nincs szükség arra, hogy előszavunk keretében bővebben foglalkozzunk a terminológia rendezésének olyan eszközeivel, mint a tan- és kézikönyvek, a terminológiai szabványok, terminológiai /értelmező/ szótárak, vagy akár az osztályozó rendszerek vagy ezek divatos újszülöttjei a tezauszok. E feladat alól részben POLZOVICS Iván idézett műve, részben pedig a jelen terminológiai rovatban megjelenő rövid áttekintés a hazai munkálatokról felmentést ad. Annál inkább szükséges

azonban, hogy rámutassunk mindezen eszközök hatástalanságára, ha ezekhez nem járulnak szaknyelvünk rendezésének sajátos formái. E formák közül a legfontosabbaknak a következőket tekintjük:

a/ A szakember, tehát a szaknyelv alkotója és felhasználója szakképzésével születik meg, illetve születik újjá: szakemberré. Ennek megfelelően a szaknyelv rendezése szempontjából is perdöntő a szakoktatás nyelve. Oktatóinknak - amúgy is felelősségteljes munkájuk során - át kell érezniök felelősségüket szaknyelvünkért is. Nem oktathat megfelelően semmilyen ismeretet a tájékoztatási szakemberek és könyvtárosok képzése során az olyan oktató, aki nem tart lépést a szaknyelv rendezésének "hivatalos" és társadalmi eredményeivel, aki nem egyezteteti a tananyaga során szükségképpen létrejövő vagy létrehozott szakkifejezéseket pályatársaival. Ezért az oktatók oktatása és továbbképzése során is jelentős helyet kell biztosítani a terminológiai kérdéseknek.

b/ Nem kisebb az írástudók szaknyelvi felelőssége sem. Írástudókról szólva itt nem csak, és talán nem is elsősorban az eredeti közlemények szerzőire gondolunk, hanem a szaknyelv helyességéért mindekelőtt felelős lektorokra és szerkesztőkre, de nem kisebb mértékben a dokumentációs feldolgozást végző szakemberekre és a tárgymutatók összeállítására is. Terminológiai pontosságuk megújíthatja szaknyelvünket, a tisztázatlan kérdések megvitatásával hozzájárulhatnak a szaknyelv rendezéséhez; pontatlansággal, tudálékossággal vagy következetlenséggel viszont jövátéhetetlen károkat okozhatnak.

c/ Az írástudók frontjának különösen veszélyeztetett szakaszán működnek a szakfordítók. A legtöbb tartalmilag helytelen, feleslegesen használt idegen, pontatlan, márkanévet szakkifejezéssé avató stb. kifejezés éppen a szakfordítás csatornáin keresztül szivárog be az informatika szaknyelvének sajnos meglehetősen szennyezett vizeibe. Tudomásul kell venni, hogy minden szakterületen, és így a miénkén is, a fordításnak nemcsak a forrásnyelv ismerete, sőt nem is csak a szakterület ismerete, hanem a terminológiai jártasság és pontosság is elengedhetetlen feltétele. Ez természetesen nemcsak a fordítókkal, hanem a fordítatókkal szemben is követelményeket támaszt. E követelmények betartása és betarttatása azonban saját érdekük is, mert a fordítások nyelve nemcsak szaknyelvünk színvonalát, hanem a fordítások használhatóságát is messzemenően meghatározza.

A terminológia rendezésének más, részben említett, részben hivatkozott eszközei mellett csak akkor képzelhető el a szaknyelv tényleges megújulása, ha a terminológiai munka megfelelő fórumot is kap, mégpedig olyan fórumot, amely a szakmai közvélemény érdeklődésének felkeltésére és ébrentartására képes. Erre szeretne vállalkozni e terminológiai rovat.

A terminológiai
rovat

A terminológiával foglalkozó "hivatások" munkájának eredményeként rövidesen megjelenik a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Központ kiadásában az informati-

ka terminológiai szétára, amely mind szókincsében, mind nyelvi "választékában" lényegesen bővebb, tartalmilag pedig előreláthatólag sokkal átgondoltabb és szakszerűbb lesz mint elődje, a "Tudományos tájékoztatás értelmező szótára" /3/. E szótár egyik nyelve a magyar, tehát a megjelenő szótár szókincsé alkalmas lesz arra, hogy - más, további munkánkkal közösen - kiindulópontja legyen új, bővebb terminológiai szabványosításunknak. E munka azonban csak akkor lesz eredményes, ha a szakmai közvélemény széles körben szólhat hozzá a létrehozandó egységes terminológia elveihez, sőt egyes szakkifejezéseire is. Elsősorban erre hivatottak e terminológiai rovat hasábjai. Gyakorlati céljaink a következők:

a/ Helyet kívánunk adni minden olyan észrevételnek, cikknek, glosszának vagy bármely más formában kifejtett véleménynek, amely vitatja szaknyelvünk akár "hivatalosan" szabványosított, akár a gyakorlatban alkalmazott kifejezéseit.

b/ "Kérdezz - felelek" szolgálatot szeretnénk ellátni /jellemző példa, hogy a vitatható "kérdéss - felelek" mellett nincs más magyar szakkifejezésünk a tájékoztatásügyben egyre fontosabb "inquiry service" fogalmára/ minden olvasónk számára, minden szaknyelvi kérdésben.

c/ Olvasóink és munkatársaink javaslatait várjuk és megfogadjuk a szaknyelv széles körben megvitandó kérdéseire.

d/ A magunk portáján szeretnénk ellátni a "szaknyelvről" feladatait, amihez kérjük és várjuk a problémáink iránt érdeklődő nyelvészek segítségét is.

e/ Híreket és beszámolókat közlünk a terminológia rendezése érdekében itthon és külföldön tett intézkedésekről, a megjelent kiadványokról, szabványokról, szótárakról stb.

A félreértések elkerülésére még rá kell mutatnunk, hogy bár folyóiratunk a tudományos és műszaki tájékoztatással foglalkozik, rovatjai keretében természetesen nem vállalkozhatunk a magyar tudományos és műszaki szaknyelv egészének rendezésére. Önmagában is bőséges témánk a tudományos tájékoztatás és összes gyakorlatban fontos rokon- és segédtudományainak szaknyelve, terminológiája.

- o -

A fentiekben nem is egyszer használtuk az "elengedhetetlen", "vesztélyes" és más hasonló "súlyos" kifejezéseket. E kifejezések használata nem azt jelenti, hogy a szaknyelvet, a terminológiát tájékoztatási munkánk legfontosabb kérdésének tartjuk. A szaknyelv rendezésének létjogosultságát elsősorban az a bevezetőben hangsúlyozott követelmény adja meg, hogy eredményes munkánk feltétele egymás megértése. Ha nem is értünk egyet azzal az állásponttal, amely szerint "mindegy, hogy hogyan nevezzük a különböző tárgyakat, jelenségeket, folyamatokat, a lényeges az, hogy mindenki ugyanazt értse

egy meghatározott kifejezésen", akkor is tudjuk, hogy munkánk legfontosabb célja az egységes szaknyelv megteremtése. Természetes kötelességünk azonban, hogy egyidejűleg értelmes és magyaros szaknyelvet is teremtsünk. Ez a munka akkor és annyiban lehet értékes, amikor és amennyiben hozzájárul egész munkánk eredményességéhez, tehát végeredményben a jobb tájékoztatáshoz.

I R O D A L O M

- /1/ POLZOVICS I.: A terminológia rendezésének szerepe a dokumentáció-információ diszciplinájának nemzetközi megerősítésében. = Az informatika egyes elvi kérdései /cikkgyűjtemény/. Bp. OMKDK, 1972. p.94-114.
- /2/ MSZ 2155-55 R Könyvtári elnevezések és meghatározások.
- /3/ Terminologiceszkij szlovar' po naucsnoj informacii. = A tudományos tájékoztatás értelmező szótára /bolgár, magyar, német, lengyel, román, orosz, cseh és szlovák nyelven./ /Red. Csavdarov, Sz.; Barta G.; etc./ Moszkva, /VINITI/, 1966. 506, [2] p.

VAJDA, E.: Putting the terminology of informatics in order

Sentences published in the literature or worded in daily usage prove that lacks of terminology on informatics hinder the understanding among people active in this field. One source of these difficulties is that the conventional, static terminology fits hardly into the system of newly developing terms. It is much more significant, however, that new processes, tools, methods, etc. "give birth" very quickly to new terms and not within the frames of scientific activity but in practical even in commercial work. Finally other difficulties are created by the "environmental-pollution" of the terminology, i.e. incomplete, false or inconsistent adjustment of professional terminologies of bordering subject fields into informatics. The most frequent errors could be grouped as follows: unjustified usage of synonymous terms; creation and usage of terms false in content or inaccurate in formulation; big number of insufficiently used foreign words; abbreviations and trade marks used as technical terms; and finally increase of grammatical errors and mis-spellings.

Putting terminology in order makes necessary - besides the tools oriented primarily or secondarily to this scope /standards, glossaries, compilations of terms, textbooks and handbooks, etc./ - appropriate measures in the field of education, translation as well as in the work of authors and editors. Moreover it needs such a forum where problems of the terminology adopted could be discussed and solved together with the needs for new professional terms. The new terminological heading of our journal "Tudományos és Műszaki Tájékoztató" is destined also for this purpose.

●
ВАЙДА, Э.: Упорядочение терминологии информатики
(Предисловие к разделу "Терминология")

Фразы появляющиеся в литературе по информатике, или соответственно звучащие в повседневном пользовании речью доказывают, что недостаточность терминологического языка информатики препятствует взаимопониманию между специалистами этой области. Одним из источников затруднений является ставшая традиционной, статическая терминология, с трудом приспособляющаяся к системе вновь возникающих специальных терминов. Более значительным, однако, является то, что новые технологии, средства, методы, сведения весьма стремительно порождают все новые термины, причем происходит это зачастую не в рамках научной деятельности, а по ходу практической информационной работы, более того в промышленности, или даже в торговле. Еще одним источником затруднений является "загрязненность фона" терминологии информатики, то есть неточное, ошибочное или непоследовательное приспособление терминологии родственных и смежных областей к информатике. Наиболее часто встречающимися ошибками могут считаться следующие: необоснованное пользование синонимичными выражениями; невыясненность использования многозначных выражений; создание и использование выражений с неправильными, или неточно сформулированным содержанием; большое число излишне используемых иностранных слов; пользование названиями марок и сокращениями в качестве научных терминов;

и наконец, укоренение ошибок грамматического характера, правописания и словоупотребления. Упорядочение терминологии, наряду с предназначенными для этого средствами (стандарты, терминологические словари, учебники и справочники), требует и соответствующих мер в области обучения, редакционно-издательской деятельности, технических переводов, причем необходимо создать такой форум, в рамках которого могут обсуждаться и выясняться проблемы используемой терминологии, а также потребности в новых терминах. Таким форумом может быть журнал ТМТ (Научная и техническая информация), в котором настоящим открывается новый раздел: Терминология.

VAJDA, E.: Das Ordnen der Terminologie der Informatik. /Vorwort zum terminologischen Teil/

Es wird durch die im Fachschrifttum der Informatik erscheinenden sowie die im alltäglichen Sprachgebrauch verlautenden Aussagen bewiesen, dass die Mängel der Fachsprache der Information und Dokumentation die Verständigung zwischen den auf diesem Fachgebiet Beschäftigten hindern. Als eine der Quellen dieser Schwierigkeiten gilt die Tatsache, dass die traditionelle, statische Terminologie schwierig mit dem System der nacheinander erscheinenden neuen Fachausdrücke in Einklang zu bringen ist. Schwerwiegender ist aber, dass die neuen Prozesse, Mittel, Methoden und Kenntnisse in rascher Folge neue Fachausdrücke gebären, und zwar nicht bloss im Zusammenhang mit der wissenschaftlichen Arbeit sondern vielmehr im Rahmen der praktischen, häufig der industriellen und kommerziellen Tätigkeit. Ein weiterer Ursprung der Schwierigkeiten ist die "Umweltverschmutzung" der Terminologie unserer Disziplin, das heisst die mangelhafte, irrtümliche oder inkonsequente Übernahme von Fachausdrücken aus verwandten oder angrenzenden Fachgebieten in die Terminologie der Informatik. Die häufigsten Fehler sind in die folgenden Gruppen einreihbar: der unbegründete Gebrauch von synonymen Ausdrücken; die unklare Anwendung von mehrdeutigen Ausdrücken; das Schaffen und der Gebrauch von inhaltlich falschen oder ungenau formulierten Ausdrücken; die grosse Zahl der unnötigerweise benützten fremdsprachigen Termini; die Anwendung von Markenbezeichnungen und Abkürzungen, als ob diese fachsprachliche Termini wären - und schliesslich das verbreitete Vorkommen von grammatischen, orthographischen und Wortgebrauchsfehlern.

Das Ordnen der Terminologie erfordert über die /ausdrücklich oder bloss nebenbei/ diesem Zweck dienenden Mittel /Normen, terminologische Wörterbücher, Lehr- und Handbücher usw./ hinaus auch entsprechende Massnahmen auf dem Gebiet der Lehrtätigkeit, der Autoren-, Redaktions- und Lektorenarbeit und der Fachübersetzungen. Hierzu ist auch die Schaffung eines Forums unerlässlich notwendig, im Rahmen dessen die Probleme der anzuwendenden Terminologie, beziehungsweise der Anspruch auf neue Fachausdrücke diskutiert und geklärt werden können.

Diesem Zweck soll auch der hiemit eröffnete terminologische Teil der Zeitschrift "Tudományos és Műszaki Tájékoztató" /Wissenschaftliche und Technische Information/ dienen.